

indicates, while others are unfolded in the form of memoirs or reflections of the addresser.

Key words: dedication, addressed lyrics, poetry, author, addressee, addresser.

Данилюк-Терещук Тетяна Ярославівна – кандидат філологічних наук, завідувач Музеєм Лесі Українки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD*: 0000-0002-9677-4929; danyluktanya@ukr.net

УДК 821.161.2'05.09(092):801.6

Олена Кицан

Між традицією і новаторством: віршування Олени Пчілки

Постать Олени Пчілки (1849–1930), письменниці, редакторки, громадської діячки, є значним явищем в історії української культури кінця ХІХ – початку ХХ століття. Вона невтомно працювала, щоб збагатити духовну скарбницю свого народу. Але, на жаль, її поезія, є недооцінена в українському літературознавстві. Науковці здебільшого звертають увагу на життєву й творчу біографію письменниці, на її просвітницько-педагогічні погляди, на зв'язок із фольклором тощо. Натомість версифікація поетки довгий час залишалася поза увагою літературознавців.

Вивчення версифікації Олени Пчілки здійснюється з урахуванням здобутків вітчизняної і світової віршознавчої науки. Олена Пчілка, як і більшість українських поетів 80-х рр. ХІХ ст., надавала перевагу силабо-тонічному віршуванню. Силабіка перебувала на периферії її версифікаційних зацікавлень.

Ключові слова: версифікація, силабіка, силабо-тоніка, метр, поезія, традиція.

Постать Олени Пчілки (1849–1930), письменниці, фольклористки, редакторки, громадської діячки, є значним явищем в історії української культури кінця ХІХ – початку ХХ ст. Вона невтомно працювала на збагачення духовної скарбниці свого народу. Але, на жаль, її творчість, особливо поетична, є недооцінена в українському літературознавстві. Критичні праці, присвячені вивченню літературної спадщини письменниці, з'явилися лише на початку ХХ ст. Серед основних досліджень слід згадати наступні: Д. Донцов «Мати Лесі Українки (Олена Пчілка)» (1958), Л. Купрата «Літературно-естетичні та суспільні погляди Олени Пчілки» (1998), О. Камінчук «Олена Пчілка: аспекти творчої діяльності» (1999),

Л. Новаківська «Берегиня роду й нації (Олена Пчілка)» (2002), Л. Дрофань «Берегиня» (2004), О. Мікула «Творчість Олени Пчілки і фольклор» (2011) та ін.

Але дослідників Олена Пчілка цікавить, у першу чергу, як мати Лесі Українки. Вони звертають увагу на сторінки життєвої й творчої біографії письменниці, на її просвітницько-педагогічні погляди, на зв'язок із фольклором тощо. Натомість версифікація поетки довгий час залишалася поза увагою літературознавців. Головний вклад у заповнення цієї прогалини зробили праці О. Любімової, яка займалася вивченням українського віршування 80-90-х рр. XIX ст.

Окремі аспекти українського віршування 80-х рр. XIX ст. розглядали також Б. Бунчук, Н. Костенко, Г. Сидоренко та інші науковці. У їхніх працях проаналізовано або окремі форми цього періоду, або версифікацію найбільших вітчизняних поетів того часу. Але, на жаль, віршування Олени Пчілки не було об'єктом окремого дослідження.

Метою статті є віршознавчий аналіз поетичної збірки «Думки-мережанки» Олени Пчілки.

Як поетка, Ольга Петрівна Косач-Драгоманова заявила про себе на початку 80-х рр. XIX ст. Так, 1882 р. вийшла друком книга поетичних перекладів Олени Пчілки під назвою «Українським дітям», яка здобула письменниці помітне місце в літературі.

А вже у 1886 р. побачила світ збірка поезій Олени Пчілки «Думки-мережанки», про яку сама авторка писала: «Так як «Думки-мережанки» писані в різні часи, під різними настроями душі, то зміст книжки вийшов дуже пірестий: і тенденційні вірші, і біблейські теми, і байки, і жарти, і чиста лірика – все в купі!» [7, с. 56].

Тогочасна критика жодним словом на обмовилася про цю збірку, що прикро вразило Олену Пчілку: «Але ні про один розряд думок, взагалі ні одного слова про них я від критики не чула! Чи це випадковість, чи може мовчання «з ласки» (жаліючи автора, котрого, заговоривши, прийшлось би лаяти) – не знаю...» [7, с. 56].

Епіграфом до книги стала строфа з вірша «Співець» польського поета Владислава Сирокомлі, яку критик О. Огоновський назвав поетичним символом віри письменниці:

Співець – той, хто прыпавшы низенько,
Якъ покутарь свитовый и Божый,
Свои радости й слезы тихенько

На свою вбогу землю положе! [8].

Попри те, що літературознавець А. Чернишов назвав Олену Пчілку першою українською жінкою-поетесою, сама поетка ніби передбачала, що їй зі своєю творчістю не вдасться увійти до вузького літературного кола. В одному з листів до дочки Лесі за 1888 р. вона писала: «Бачу, що не бути мені з моїми «творами» (се слово наші критики завжди пришпилюють кавичками) еге ж не бути мені з моїми творами пророчицею нігде, а найпаче в своєму царстві, чи то пак княжестві київському!» [1].

У ці роки в українській літературі звучали здебільшого чоловічі голоси, зокрема вийшли друком такі видання: Я. Щоголіва «Ворскло» (1883), Я. Жарка «Перші поетичні твори» (1884), М. Кононенка «Ліра» (1885), Б. Грінченка «Під сільською стріхою» (1886), О. Кониського «Порвані струни» (1886), П. Залозного (Петруся) «Русалочка» (1887), І. Манжури «Степові думи та співи» (1889), В. Самійленка «З поезій Володимира Самійленка» (1890) та ін.

Але з 80-х рр. у пресі – журналі «Зоря» (Львів), альманахах «Рада» (Київ), «Степ» (Херсон) все частіше з'являються імена жінок-письменниць: Олени Пчілки, Уляни Кравченко, Дніпрової Чайки, Климентини Попович. Вони заявляють про себе не лише власною творчістю, а й активною громадянською позицією, закликами до рівноправ'я жінок. Але в літературі більшість із них пішли вже прокладеним шляхом народності, фольклоризму.

В українській літературі кінця ХІХ ст., зокрема в поезії, одним із найактуальніших постало питання традиції та новаторства. Це був період шукань нових напрямків, стилів, тем, ідей, образів, коли письменники прагнули наблизити нашу літературу до європейських тенденцій.

Хоча й було багато тих, хто намагався наслідувати Т. Шевченка та поетів-романтиків (П. Куліш, О. Кониський, П. Чубинський, П. Білецький-Носенко та ін.). Позбутися впливу романтизму та фольклорних запозичень намагалися вже поети 70–90 рр. ХІХ ст. – Б. Грінченко, В. Самійленко, І. Франко, Я. Щоголів.

Щодо віршування, то найвизначніші здобутки української поезії кінця ХІХ ст. все-таки пов'язані з силабо-тонічною системою. І хоча силабічний вірш ще деякий час протримався в українській літературі, але поступово він витісняється дво- і трискладовими розмірами.

У цей нелегкий для української літератури час заявила про себе Олена Пчілка. До її першої і єдиної поетичної збірки «Думки-мережанки» увійшли тексти, написані впродовж 1880–1885 рр. Збірка складається з чотирьох розділів. Перший розділ (без назви) складають оригінальні поезії, другий розділ має назву «Переспіви», третій – «Байки», четвертий – «Жарти».

Нас цікавили, в першу чергу, оригінальні поезії Олени Пчілки з першого розділу, де якнайяскравіше проявилася авторська індивідуальність. У цих поезіях оспівується здебільшого любов до рідного краю, його історії, культури, традицій. Авторка експериментує із формою текстів, звертаючись до жанру пісні, розповіді, сонета, поеми. Так, поезія «Одвидыны» має жанровий підзаголовок «Розповідь дежурної». Написана від першої особи, вона наближається до розмовного мовлення.

О. Любімова у статті «Хорей у творчості поетів Східної України 80-х років ХІХ століття» зазначає, що українська силабо-тоніка 80-х років ХІХ ст. представлена неабияким розмаїттям метричної палітри. Превалюють двоскладові розміри, 65 % від загальної кількості всіх силабо-тонічних монорозмірних творів припадає на ямби та хорей. Одним із домінуючих двоскладових метрів виступає Х4 [5, с. 88].

Натомість в оригінальних поезіях збірки «Думки-мережанки» домінують трискладові розміри, що стало своєрідною ознакою новаторства Олени Пчілки. А з двоскладових все-таки частіше поетка послуговується не хореем, а ямбом.

Хорей використано лише у вірші «На спогадь Шубертової серенады»:

Мисяць плыне, бльщуть зори,	┐┐┐┐┐┐┐┐
Ниченька сія,	┐┐┐┐┐
Грають хмаронькы прозори!	┐┐┐┐┐┐┐┐
Глянь, красо моя!... [8, с. 24]	┐┐┐┐┐

У вірші спостерігаємо поєднання 3- та 4-стопових рядків хорей (Х4343), попарне чергування жіночих і чоловічих рим. Але слід відзначити і тісний зв'язок цього тексту із силабічною системою віршування – а саме з народнопісенним 13-складовиком зі схемою 8, 5, 8, 5 із яскраво вираженою цезурою після 8 складу. Спираючись на народну традицію, Олена Пчілка послуговується тут

народнопоетичними засобами, а саме пестливими словами (ніченька, хмаронька) та постійними епітетами (дівчина-краса, пісня чарівна).

В українській поезії того часу зв'язок між силабічною та силабо-тонічною системами віршування є доволі відчутним. Чимало творів можна трактувати як з боку силабо-тоніки, так і з боку силабіки.

Але у творчості Олени Пчілки бачимо свідоме налаштування на канонізацію силабо-тоніки. З цією метою над деякими текстами були розставлені наголоси, подекуди позасхемні, наприклад «сриблѡмъ», «дѡба», «свитѡва», «друга» тощо. Або ж коли слово має подвійне наголошування, наголошувався саме той склад, який не порушував метричної схеми.

У збірці «Думки-мережанки» в оригінальних творах силабіка майже не представлена. О. Пчілка використовує «класичний» 10-складовик (5 + 5) лише у вірші «На стриванні», який сама авторка віднесла до жанру пісні:

«Ой вечеръ, вечеръ, вже вечеріє, –	5+5
Мое серденько все веселіє!...	5+5

Котыся жъ, ясне сонечко, зъ неба, –	5+5
Свитлонька твоѡго мени не треба... [8, с. 8]	5+5

Упродовж усього тексту повністю витриманий «правильний» цезуровий поділ 5 + 5, парне римування та жіночі рими, що вирізняють саме силабічний вірш.

Попри те, що у 80-х рр. ХІХ ст. практика володіння мистецтвом силабічного і силабо-тонічного вірша в українських поетів була вже досить відшліфованою і «якісною», все ж взаємовпливи двох систем інколи є доволі відчутними. Силабічний вірш кінця ХІХ ст. набув сильної тонізації, оскільки відчуття силабо-тонічного ритму на той час в українських авторів вже було повністю сформоване.

Олена Пчілка була прихильницею чотиристоповика, який з'являється в її віршах або сам, або в чергуванні з іншими розмірами, здебільшого тристоповиками.

Так, чистим чотиристопним ямбом написана перша поезія збірки «Зъ Новимъ рокомъ» та вірш «Забудь мене»:

Зъ летиннямъ часу похопливимъ –	u u uuu u
Ище одын минулый рикъ,	u u u u
Провившы поглядомъ думлывымъ,	u u uuu u
Збулы, згубылы мы на викъ!.. [8, с. 3]	u u u u

І. Франко, розкритикувавши у своєму листі зміст першого вірша збірки «Думки-мережанки», натомість позитивно відгукується про його форму: «Вірш “З Новим роком” – простіть за слово – слабкий, нема в йому ані нової думки, ані навіть енергійної дикції, а зато багато язових зворотів нагадує манеру Старицького. Гарна, викінчена форма не викупає тих недоматків» [10, с. 594].

Чергування 4- і 5-стопного ямба спостерігаємо у двох віршах – «Передь блакитнимь моремь» і «Остатни квиты»:

Сама блида, въ одинни легкимь, билимь,	У 1 0 1 0 1 0 1 0 1 0
Сыдила хвора я вона; –	У 1 0 1 0 0 0 1
Перед іи-жъ викномь барвыстыи килимь	У 1 0 1 0 1 0 1 0 1 0
Прослала красная весна... [8, с. 4]	У 1 0 1 0 0 0 1

П'ятистоповий ямб у збірці «Думки-мережанки» трапляється лише у парі з 4-стоповим або ж 6-стоповим:

Поважно улицею йде юрба густая,	У 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 1 0 Я6
Старыи люде и громада молодая.	У 1 0 1 0 0 0 1 0 0 0 1 0

Идутъ, идутъ усі у хвыляхъ урочистыхъ,	У 1 0 1 0 1 0 1 0 0 0 1 0 Я6
В своихъ бажанняхъ серця, порыванняхъ чыстыхъ.	У 1 0 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0

Поетови оддаты «довгъ остатній», –	У 1 0 0 0 1 0 1 0 1 0 Я5
Скорыстуваты часъ отой прыдатній... [8, с. 6]	У 0 0 0 1 0 1 0 1 0 1 0

Неврегульованим різностоповим ямбом укладено поезію «Та вже не ты»:

Рожева квитко! у садку въ дивчы'ны	У 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 Я5
Ты процвितешъ, на втиху ій;	У 0 0 0 1 0 1 0 1 Я4
Краса, уквітчана въ щаслыви дныны,	У 1 0 1 0 0 0 1 0 1 0 Я5
Ще липша буде – пры твоій.	У 1 0 1 0 0 0 1 Я4

Настане друге лито – и заграе	У 1 0 1 0 1 0 0 0 1 0 Я5
Зновъ сонечка блыскучая стяга;	У 1 0 0 0 1 0 0 0 1 Я5
Въ садочку знову роженька засяе,	У 1 0 1 0 1 0 0 0 1 0 Я5
Та вже не ты, – друга!... [8, с. 20].	У 1 0 1 0 1 Я3

Серед трискладових розмірів у збірці «Думки-мережанки» значно домінує 4-стоповий амфібрахій – або в чистому вигляді («Кохани речи»), або в парі з 3-стоповим («Прощання», «Сердечни турботы», «Вольньски спогады», «Гульча», «Надые, верныся», «Мій друже»):

«Яка ты хороша! – якъ гожая вѣсна! 010001000100010 Ам4

Якъ квитка чудесна, якъ зирка небесна! Ам4

Якъ мисячний проминь, якъ божеє сонце! Ам4

Поглянь же на мене, – якъ ранокъ въ виконце!..» [8, с. 25] Ам4

У трьох поезіях використано дактиль: «Згуба», «Люли-люли», «Заграва ясна»:

Мамо, дывысь!.. Тіи квиты, 1000100010 ДЗ

Що на шывкѣхъ тутъ булы, – 100010001 ДЗ

Срибнымъ морозомъ выбыти, 1000100010 ДЗ

Дывни таки, – вже зійшли!.. [8, с. 20] 100010001 ДЗ

Отже, Олена Пчілка, як і більшість українських поетів 80-х рр. ХІХ ст. надавала перевагу силабо-тонічному віршуванню. Силабіка перебувала на периферії її версифікаційних зацікавлень. Свідченням цього є поодинокі звертання до складочисельної системи віршування, яке виразно позначене фольклорним впливом (свідченням цього є жанровий підзаголовок твору – «На стриванні» (Писня).

У збірці «Думки-мережки» превалюють трискладові розміри, а саме амфібрахій. Серед двоскладових домінує ямб, а не хорей, як у її поетів-сучасників.

В оригінальних текстах поетка апробує наступні силабо-тонічні розміри: Я4, Я45, Я56, різностоповий ямб, Х34, ДЗ, ДЗ4, Амф4 та Амф34.

Олена Пчілка здебільшого послуговувалася однограматичними римами: дієслівними (говорила – мыла, положуть – допоможуть), іменниковими (красуня – мамуня, куточку – садочку), прикметниковими (убогый – розлогый, густая – молодая), але подекуди в її поезіях можна відшукати і досить оригінальні римовані співзвуччя: душу – байдужу, до вику – чоловіку, не схибне – мене тощо.

Олена Пчілка як поетка формувалася під впливом усної народної творчості, а тому у деяких своїх поетичних текстах звертається до народнопісенної форми і фольклорної поетики. Окрім того, слід згадати і перекладацьку діяльність письменниці, яка певною мірою посприяла переходу Олени Пчілки до силабо-тоніки. Перекладаючи тексти російських (О. Пушкіна, М. Лермонтова, А. Фета) та західноєвропейських поетів, Олена Пчілка і сама набувала художньої майстерності.

Література

1. Дрофань Л. «І правду й боротьбу благословити» (Олена Пчілка в сучасному прочитанні). *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*, 2010. Вип. 7. С. 200–223.

2. Зайцева А. Поетичний світ Олени Пчілки. *Література в контексті культури*, 2013. Вип. 23(1). С. 43–47.
3. Камінчук О. Олена Пчілка: аспекти творчої діяльності. *Слово і Час*, 1999. № 6. С. 12–18.
4. Купрата Н. Літературно-естетичні та суспільно-політичні погляди Олени Пчілки: навч. посіб. Одеса: ОКФА, 1998. 64 с.
5. Любімова О. Хорей у творчості поетів Східної України 80-х років XIX століття. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. Чернівці: ЧНУ*, 2013. Вип. 645: Романо-слов'янський дискурс. С. 88–92.
6. Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор: моногр. [передм. В. Івашківа]. Ужгород: Гражда, 2011. 312 с.
7. Пчілка Олена. Біографічна замітка. *Зоря*, 1888. № 3. С. 55–56.
8. Пчілка Олена. Думки-мережанки: [поезії]. Київ: Тип. Г. Т. Корчак-Новицького, 1886. 97 с.
9. Пчілка Олена. Твори [упоряд., авт. перед. і прим. Н. Вишневська]. Київ: Дніпро, 1988. 583 с.
10. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Том 48: Листи (1874–1885). Київ: Наукова думка, 1986. 767 с.
11. Чернишов А. Перша українська поетеса. *Вітчизна*, 1963. № 8. С. 166–172.

References

1. Drofan L. «I pravdu y borotbu blahoslovyty» (Olena Pchilka v suchasnomu prochyttanni) [And bless the truth and the struggle]. In: *MIST: Mystetstvo, istoriia, suchasnist, teoriia*, 2010, issue 7, pp. 200–223. (in Ukrainian).
2. Zaitseva A. *Poetychnyi svit Oleny Pchilky* [The world of Olena Pchilka's poetry]. In: *Literatura v konteksti kultury the world of poetry*, 2013, issue 23(1), pp. 43–47. (in Ukrainian).
3. Kaminchuk O. Olena Pchilka: aspekty tvorchoi diialnosti [Olena Pchilka: aspects of creative activity]. In: *Slovo i Chas*, 1999, no. 6, pp. 12–18. (in Ukrainian).
4. Kuprata N. *Literaturno-estetychni ta suspilno-politychni pohliady Oleny Pchilky* [Literary-aesthetic and socio-political views of Olena Pchilka]. Odessa, 1998, 64 p. (in Ukrainian).
5. Liubimova O. Khorei u tvorchosti poetiv Skhidnoi Ukrainy 80-kh rokiv XX stolittia [Chorey in the works of poets of Eastern Ukraine in the 80s of the XIX century]. In: *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zb. nauk. pr. Chernivtsi*, 2013, issue 645, pp. 88–92. (in Ukrainian).
6. Mikula O. *Tvorchist Oleny Pchilky i folklor* [Olena Pchilka's creativity and folklore]. Uzhhorod, 2011, 312 p. (in Ukrainian).
7. Pchilka Olena. Biohrafichna zamitka [Biographical note]. In: *Zoria*, 1888, no. 3, pp. 55–56. (in Ukrainian).
8. Pchilka Olena. *Dumky-merezhanky* [Thoughts-merezhanky]. Kyiv, 1886, 97 p. (in Ukrainian).
9. Pchilka Olena. *Tvory* [Works]. Kyiv, 1988, 583 p. (in Ukrainian).

10. Franko I. *Zibrannia tvoriv: vols. 1–50* [Collection of works], vol 48: Lysty (1874–1885). Kyiv, 1986, 767 p. (in Ukrainian).
11. Chernyshov A. Persha ukrainska poetesa [The first Ukrainian poet]. In: *Vitchyzna*, 1963, no. 8, pp. 166–172. (in Ukrainian).

Olena Kytsan. Between Tradition and Innovation: Olena Pchilka's Versification. Olena Pchilka (1849-1930), writer, editor, public figure, is a significant phenomenon in the history of Ukrainian culture at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. She worked tirelessly to enrich the spiritual heritage of her people.

But, unfortunately, her poetry is underestimated in Ukrainian science. Most scholars pay attention to the writer's life and creative biography, her educational and pedagogical views, her connections with folklore. Instead, the versification of the poet has not been studied for a long time.

The study of versification of Olena Pchilka's poems is based on the achievements of national and world science of versification.

Olena Pchilka, like most Ukrainian poets of the 80's of the 19th century, favored syllabo-tonic poetry. Syllabic metre was on the periphery of her poetry interests.

Key words: versification, syllabic, syllabo-tonic, metre, poetry, tradition.

Кицан Олена Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, *ORCID iD*: 0000-0002-8722-3041; kican@bigmir.net

УДК 821.161

Вікторія Соколова

Гендерні трансформації мотиву про Пігмаліона (Олена Пчілка, Леся Українка, Б. Шоу)

У статті в компаративному аспекті розглянуто базовий міф про Пігмаліона та його літературні інтерпретації. У центрі дослідження – гендерні трансформації мотиву про Пігмаліона у творчості Олени Пчілки, Лесі Українки та Бернарда Шоу.

Олена Пчілка в оповіданні «Пігмаліон» вдається до гіпертекстуальності, яка полягає у повній дискредитації персонажа, для якого позиція прагнення естетичного, етичного, суспільного та національного ідеалу жінки було лише позою.

© Соколова В., 2019